

KWARTALNIK HISTORII KULTURY MATERIALNEJ 70 (3), 2022
PL ISSN 0023-5881; e-ISSN: 2719-6496
<https://journals.iaepan.pl/khkm>
the CC BY 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Kolekcje przyrodnicze i gospodarcze innowacje — tradycja i nowoczesność. Pamięci księżnej Anny z Sapiehów Jabłonowskiej (1728–1800), red. Iwona Arabas, Robert Książkowski, Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów Polskiej Akademii Nauk, Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu, Warszawa–Ciechanowiec 2021, ss. 366.

Anna z Sapiehów Jabłonowska (1728–1800 lub 1801) należała do grona najwybitniejszych kobiet polskich XVIII w. Z zamiłowania była kolekcjonerką okazów przyrodniczych, które gromadziła w swym pałacu w Siemiatyczach w gabinecie historii naturalnej, uważanym za jeden z najbogatszych w ówczesnej Europie. Swoją działalnością zaznaczyła się zarówno na niwie gospodarczej, jak i naukowej¹.

Postaci tej poświęcono już kilka prac. Jeszcze przed II wojną światową Janina Bergerówna (zamężna Mayerowa, 1900–1971) opublikowała obszerną monografię². W 2001 r. wydane zostało opracowanie pod redakcją Adama Wołka i Zbigniewa J. Wójcika — *Księżna Anna z Sapiehów Jabłonowska (1728–1800)*³, dekadę później referaty z sesji naukowej *Anna ks. Jabłonowska i ks. Krzysztof Kluk — ludzie, którzy wyprzedzili swoją epokę*⁴, a następnie w 2015 r. — *Jabłonowscy. W kraju i poza jego granicami*⁵, zaś w 2016 r. — *Książdz Krzysztof Kluk i badacze epoki stanisławowskiej*⁶.

Recenzowana praca, kolejna z tej serii, jest wieloautorską monografią składającą się ze wstępu, 20 rozdziałów oraz indeksu osobowego. Jarosław Kurkowski w rozdziale „Państwa w państwie?” *Uwagi o roli magnaterii u schyłku istnienia I Rzeczypospolitej* pokazał rolę polityczną, społeczną i kulturalną wybranych przedstawicieli magnackich elit w czasie od schyłkowego okresu panowania króla Augusta III do lat siedemdziesiątych XVIII w. i opisał środowiskowe uwarunkowania aktywności Anny Jabłonowskiej. Zofia Zielińska — *Klimat wychowawczy środowiska rodowego i rodzinnego Anny z Sapiehów Jabłonowskiej* — dokonała analizy pozostającego w rękopisie „Diariusza” biskupa sufragana wileńskiego Józefa Juliana Sapiehy (1708–1754), stryja księżnej Jabłonowskiej, i scharakteryzowała atmosferę oraz otoczenie, w jakim dorastała przyszła księżna. Bożena Popiołek natomiast (*Gospodarskie problemy Jadwigi z Jabłonowskich Woroniczowej (1719–1769), kasztelanowej kijowskiej*) omówiła na przykładzie działalności Jadwigi Woroniczowej kobiece działania gospodarcze w Polsce w XVIII w. Szkoda, że nie zostały one porównane z analogicznymi Anny Jabłonowskiej. Eryk Kotkowicz — *Ziemiain podlaski wobec kryzysu lat dziewięćdziesiątych XVIII wieku na podstawie pamiętnika Michała Starzeńskiego* — analizując pamiętnik podlaskiego szlachcica Michała Hieronima Starzeńskiego (1757–1824), pokazał problemy gospodarcze, z jakimi borykali się właściciele ziemscy w Polsce końca XVIII w. Joanna Partyka w rozdziale *Wskazówki agronomiczne w XVII-wiecznych podręcznikach ziemiańskich J.K. Haura. Odwołanie do tradycji jako podstawa gospodarowania* omówiła podręcznik Jana Kazimierza Haura (1632–1709), polskiego ekonomisty i autora m.in. traktatów rolniczych. Jego dzieło było wprawdzie

¹ Köhler P. [w druku].

² Bergerówna J. 1936.

³ Księżna. 2001.

⁴ Anna. 2011.

⁵ Jabłonowscy. 2015.

⁶ Książdz. 2016.

o cały wiek wcześniejsze niż działalność gospodarza księżnej Jabłonowskiej, jednakże, według autorki, mogła się z tym dziełem spotkać lub z metodami przez nie propagowanymi. Maria Śledzianowska natomiast w rozdziale *Zainteresowania ideami fizjokratyzmu francuskiego w Polsce w czasach działalności księżnej Anny z Sapiehów Jabłonowskiej* omówiła wymienione w tytule idee; docierały one do Polski w czasach Anny Jabłonowskiej.

Ewa Kaczmarzyk rozdział *Dzieła ks. Krzysztofa Kluka jako przykład pierwszych rozpraw botanicznych z systemem Linneusza na ziemiach polskich* oparła na starszych opracowaniach⁷. Tytuł nie jest precyzyjny, ponieważ przywołane w nim dzieła Krzysztofa Kluka (1739–1796), jednego z najwybitniejszych polskich przyrodników doby stanisławowskiej, zawierają zaledwie binominalne nazwy gatunkowe Linneusza, bez uszeregowania gatunków według systemu tegoż botanika (nomenklatura nie jest tożsama z systemem). Za pierwsze dzieło botaniczne z zastosowaniem systemu Linneusza należy uważać starszą o ponad dekadę od prac Kluka *Florę Gdańską* Gottfrieda Reygera (1704–1788)⁸. Zbigniew J. Wójcik w rozdziale *Józef Rostafiński (1850–1928) o księżnej Annie Jabłonowskiej i księdzu Krzysztofie Kluku* analizuje rozprawy J. Rostafińskiego poświęcone obu postaciom. Wbrew opinii Rostafińskiego optuje za stwierdzeniem, że księżna Jabłonowska nie była inspiratorką wszystkich prac Kluka, a tylko tych, które powstały do ok. 1781 r. Kolejny rozdział, *Flora rodzima w badaniach Jacoba Breynne'a*, jest autorstwa Katarzyny Pękackiej-Falkowskiej. Autorka starała się zrekonstruować listę roślin, które miały znaleźć się w jednym z niewydanych dzieł gdańskiego przyrodnika Jacoba Breynne'a (1637–1697). Z tytułu wynika, że tematem tego rozdziału miała być flora rodzima, czyli wszystkie gatunki naturalnie rosnące na danym terenie z wyłączeniem antropofitów. Niestety dość swobodnie posłużono się terminem „rodzimości”. Ponadto nie oznaczono zachowanych okazów, w związku z czym nie wiadomo, czy rzeczywiście były to gatunki rodzime czy może też jakieś antropofity. Ludwik Frey w rozdziale *Podróże Aleksandra Antoniego Sapiehy — polski przyczynek do poznania przyrody bałkańskiej* omówił książkę⁹ tytułowego podróżnika; zawarte w niej informacje były pierwszymi opublikowanymi w języku polskim danymi o florze Półwyspu Bałkańskiego. Iwona Arabas i Larysa Bondar, autorki kolejnego rozdziału — *Rośliny egzotyczne w dobrach Anny Jabłonowskiej: uprawa i obecność w siemiatyckim Gabinetcie Historii Naturalnej*, przedstawiły rezultaty analizy rękopisu będącego spisem z natury Gabinetu Historii Naturalnej w Siemiatyczach wykonanym w 1802 r. w czasie pakowania okazów z tego gabinetu przed ich wywiezieniem do Moskwy. Piotr Daszkiewicz, *Anna Jabłonowska, kolekcje gadów i płazów, a herpetologia w Rzeczypospolitej w XVIII w.*, opisał w zarysie m.in. dreźnieńskie zbiory elektorów saskich oraz przyrodników gdańskich. Ze źródeł wiadomo, że w Siemiatyczach były też okazy zebrane przez Alberta Sebę (1666–1735), autora najważniejszej ówczesnie kolekcji tego rodzaju w Europie, nie ustalono dotychczas, kiedy zostały zakupione do gabinetu historii naturalnej Anny Jabłonowskiej. Moim zdaniem zabrakło ostatniego akapitu, w którym odpowiedziano by na pytanie, jaki był wpływ księżnej na tytułową herpetologię w Polsce. Marzanna Jagiełło w rozdziale *Portrety „kolekcyjnerskie” najsłynniejszych w Rzeczypospolitej rówieśniczek Anny Jabłonowskiej: Izabeli Czartoryskiej (Matki Spartanki i zarazem Sybilli z Puław) oraz Heleny Radziwiłłowej (Westalki z Arkadii)* przedstawiła na tle epoki rezultaty rywalizacji tytułowych bohaterek: założenia pałacowo-ogrodowe, w tym kolekcje drzew i muzealiów. Rozdział autorstwa Wiktora Zygmunta Łyjaka — *Kolekcja roślin oranżeryjnych w dobrach Tadeusza Matuszewica w Jasięncu* — zawiera sporządzone w 1835 r. wykazy roślin, które znajdowały się w tym czasie w szklarniach w Jasięncu Soleckim, a które utrzymywał Tadeusz W. Matuszewicz (1765–1819), m.in. publicysta i minister skarbu w Króle-

⁷ Głównie na: Zarys. 1983.

⁸ Reyger G. 1764–1766.

⁹ Sapieha A. 1983. Po raz pierwszy książka została wydana w 1811 r.

stwie Polskim. Lidia Maria Czyż i Sylwia Tulik w rozdziale *Egzotyczne rośliny w dendrariach i oranżeriach dworskich Podkarpacia (Medyka, Dubiecko)* zawarły głównie opisy ogrodów w Dubiecku Krasickich (stan w drugiej połowie XVIII w.) i w Medyce Pawlikowskich (stan w XIX w.). Jacek Drobnik — *Polskie odkrycia i badania roślin leczniczych od połowy XVII do połowy XX w.* — przedstawił zarys historii botaniki farmaceutycznej w Polsce, koncentrując się jednocześnie na najważniejszych postaciach i wybranych gatunkach roślin leczniczych. Wojciech J. Szypuła w rozdziale *Współczesne zastosowania widłaków wymienionych w „Dykcyonariuszu roślinnym” Krzysztofa Kluka* zarysował historię badań związków leczniczych stwierdzonych w widłakach oraz dokonał przeglądu leczniczych właściwości gatunków widłaków wymienionych w tytułowym dziele Krzysztofa Kluka. Justyna Makowska-Wąs i Irma Podolak w rozdziale *Zamienniki surowców egzotycznych — substytuty kiny według Krzysztofa Kluka* m.in. omówiły historię poznania leczniczych własności kory chinowca, odmiany handlowe kory i zamienniki kory chinowca podane przez K. Kluka w *Dykcyonariuszu roślinnym*, a uzyskiwane z rodzimych gatunków. Małgorzata Jeziorek i Agnieszka Pietrosiuk w rozdziale *Tradycyjne zastosowanie oraz współczesne kierunki badań z wykorzystaniem biotechnologii roślin na podstawie gatunków z rodziny Boraginaceae* przybliżyły czytelnikom informacje na temat współczesnych kierunków badań gatunków należących do wymienionej w tytule rodziny roślin okrytozalążkowych prowadzonych z zastosowaniem kultur *in vitro*. Robert Książkowski w rozdziale *Uprawa roślin leczniczych i aromatycznych szansą rozwoju innowacyjnego rolnictwa* m.in. postuluje rozpoczęcie prac nad udomowieniem dalszych gatunków roślin w celu uzyskania źródeł poszukiwanych substancji czynnych. Pokróćce omówił technologię uzyskiwania produktu z roślin leczniczych i aromatycznych oraz modele biznesowe w sektorze pierwotnej produkcji roślin tych dwóch grup. Monografię kończy *Indeks osobowy*.

Wszystkie rozdziały monografii są interesujące i wartościowe. Przynoszą nowe interpretacje wcześniej znanych faktów czy publikacji, nowe dane dotyczące historycznych zjawisk w naukach przyrodniczych i ogrodnictwie, a także włączają do naukowego obiegu dotychczas nieznanne rękopisy i innego typu źródła. Szkoda, że żaden z tekstów nie zawiera choćby krótkiego streszczenia w języku angielskim. Ich brak znacznie zawęża krąg potencjalnych odbiorców. Jedyne *Słowo wstępne* opublikowano także po angielsku.

Największym mankamentem czy problemem monografii jest jej konstrukcja. Rozdziały prezentują bardzo szerokie spektrum tematów, niektóre z nich są tylko luźno związane z tytułem monografii. A może tytuł jest zbyt szeroki? Lub niejednoznaczny? Zastanawiająca jest także kolejność rozdziałów. Może należało ją zmienić? Początkowe rozdziały pogrupowane są w domyślne bloki tematyczne: pierwsze cztery związane są z problematyką środowiska społecznego Anny Jabłonowskiej. Następne dwa poświęcono metodom agronomicznym stosowanym w czasach księżnej Jabłonowskiej. Kolejne dwa dotyczą Krzysztofa Kluka, w tym jego związków z księżną. Kolejność następnych wydaje się bardziej przypadkowa: te związane z Anną Jabłonowską przeplatają się z takimi, które takiego związku nie wykazują. Układ rozdziałów i ich tematyka sprawiają, że każdy z nich jest autonomicznym opracowaniem. Można to traktować jako zaletę monografii. Choć pożądana byłaby większa spójność tematyczna tomu.

Na wyróżnienie zasługuje szata graficzna, na którą składają się reprodukcje odpowiednich stron dawnych publikacji czy źródeł oraz zdjęcia i ryciny roślin. Szkoda tylko, że nie wszystkie rozdziały zawierają stosowne ilustracje.

Monografia jest starannie zredagowana. Pomimo znacznej objętości zawiera niewiele usterek, literówek, błędów czy pomyłek. Wśród tych nielicznych można wymienić:

- na s. 105 jest „przdlinneuszowskiego” zamiast „przedlinneuszowskiego”,
- na s. 133 można przeczytać, że „młodzieniec prowadzał” zamiast „młodzieniec prowadził”.

— na s. 327 znajduje się zdanie „Godną odnotowania specyfiką sektora roślin leczniczych i aromatycznych są różne poziomy uczestnictwa w sieci gospodarstw i firm, która potrzebne są do zachowania konkurencyjności w warunkach zmieniającego się dynamicznie rynku.” — co to zdanie oznacza? Co Autor miał na myśli? Czy tu czegoś nie brakuje?

— na tej samej s. 327 można przeczytać także informację, że „Rośliny lecznicze i aromatyczne odgrywają bardzo ważną rolę w zrównoważonym rolnictwie i różnorodności biologicznej.” — na czym polega bardzo ważna rola odgrywana akurat przez rośliny lecznicze i aromatyczne w różnorodności biologicznej? Jak owa rola jest odgrywana przez wymienione grupy roślin? Brak, niestety, wyjaśnienia.

— na s. 344 znaleźć można zamiast tytułu podrozdziału informację zapisaną skrótowo i wyjątkowo wersalikami: „PODSUMOW.”.

Te drobne mankamenty nie umniejszają wysokiej oceny, na jaką zasługuje recenzowana monografia. Na pewno stanie się wartościową pozycją w polskim piśmiennictwie dotyczącym księżnej Anny z Sapiehów Jabłonowskiej, jak i dotyczącym historii, historii nauk przyrodniczych, historii sztuki, historii ogrodnictwa czy kolekcji muzealnych w Polsce.

Piotr Köhler

(Kraków, <https://orcid.org/0000-0001-8713-0817>)

BIBLIOGRAFIA

- Anna. 2011. *Anna ks. Jabłonowska i ks. Krzysztof Kluk — ludzie, którzy wyprzedzili swoją epokę. Referaty z sesji naukowej 30.09–01.10.2011*, red. N.D. Tomaszewski, Ciechanowiec.
- Bergerówna Janina. 1936. *Księżna pani na Kocku i Siemiatyczach (Działalność gospodarcza i społeczna Anny z Sapiehów Jabłonowskiej)*, Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Dz. II, t. XVIII, z. 1, Lwów, s. 1–440 + 3 mapy.
- Jabłonowscy. 2015. *Jabłonowscy. W kraju i poza jego granicami*, red. N.D. Tomaszewski, Ciechanowiec.
- Książd. 2016. *Książd Krzysztof Kluk i badacze epoki stanisławowskiej*, red. N.D. Tomaszewski, Ciechanowiec.
- Księżna. 2001. *Księżna Anna z Sapiehów Jabłonowska (1728–1800). W 200. rocznicę zgonu*, red. A. Wołk, Z.J. Wójcik, Siemiatycze.
- Köhler Piotr. [w druku]. *Jabłonowska Anna Paulina*, [w:] *Słownik Biograficzny Polskich Botaników*, red. P. Köhler, Kraków.
- Reyger Gottfried. 1764–1766. *Tentamen florae Gedanensis methodo sexuali adcommodate*, t. 1–2, Dantisci.
- Sapieha Aleksander. 1983. *Podróże w krajach słowiańskich odbywane*, wyd. T. Jabłoński, Wrocław.
- Zarys. 1983. *Zarys dziejów nauk przyrodniczych w Polsce*, red. K. Maślankiewicz, Warszawa.